

Posudek oponenta diplomové práce: Vivian Šefrna, Diskuze kolem legalizace potratů v období první Československé republiky, Praha 2021, FHS UK, Katedra historických věd, 133 s.

Přestože diskuze o legalizaci potratů v době meziválečného Československa probíhaly s velkou intenzitou a představovaly důležité téma střetávání odlišných ideologických proudů, v rámci tuzemské i zahraniční historiografické produkce patří spíše k okrajovým tématům. Předložená práce v tomto směru vstupuje do nepříliš probádaného terénu a nabízí originální vhled nejen do samotné dlouhodobé diskuze o potratech, ale nakonec také do fungování tehdejších ideologií a politických diskurzů vůbec.

Vivian Šefrna si ve své práci stanovila za cíl analyzovat komunistický diskurz o legalizaci potratů a zasadit jej do širšího kontextu dobové kritiky či obhajoby paragrafu původního habsburského trestního zákona z poloviny 19. století, který potraty postihoval. Předmětem analýzy tak jsou nejen rozmanité články prvorepublikového tisku, který byl spjat s fungováním Komunistické strany Československa, ale také různé brožury. Šefrna svou diplomovou práci zaměřuje na prostor českých zemí a zároveň na česky vydávané prameny. Deklaruje tím, že si je vědoma omezení plynoucí z absence analýzy (jazykově) německého, slovenského, maďarského, rusínského či ukrajinského tisku.

Z hlediska metodologie se Šefrna v práci opírá o diskurzivní analýzu v podání Normana Fairclougha. Tento britský lingvista bývá řazen mezi čelní představitele tzv. kritické analýzy diskurzu a jeho práce z 80. a 90. let se hojně využívají v sociálně-vědném výzkumu, především v politologii a sociologii. Přestože se jedná o relativně „silnou“ teorii diskurzu, zatímco v historiografii spíše převažuje volnější nakládání s pojmy jako je diskurz, zvolení této metodologie je zcela legitimní i pro historicky orientovaný výzkum. Šefrna přitom s vybranou teorií pracuje nejen v příslušné úvodní části diplomové práce, nýbrž ji důsledně využívá ve své analýze, což rozhodně stojí za vyzdvihnutí. Autorka tím dokazuje, že se se zvolenou teorií kritické diskurzivní analýzy a jejím pojmovým aparátem pečlivě seznámila přímo z prací Fairclougha, a nikoliv pouze prostřednictvím tuzemské přehledové literatury. Současně je z práce jednoznačně patrné, že této komplexní teorii velmi dobře porozuměla a vhodně ji aplikovala na analýzu komunistického diskurzu. Ačkoliv učiněná volba kritické diskurzivní analýzy přináší i jisté komplikace, např. v některých pasážích vede k užívání relativně toporného jazyka, nadměrnému opakování některých pojmů („diskurzivní typy“, „dominantní blok“ či těžko přeložitelné spojení „member's resources“), Šefrna s teorií pracuje precizně. Používané konceptuální pojmy navíc vždy uvádí kurzívou a tím dává jasně najevo, že si je vědoma rozdílu mezi jazykem pramenů a vlastní interpretací.

Za kladný důsledek použití metody kritické diskurzivní analýzy lze také jasně označit pozornost, kterou autorka věnuje obecnějšímu kontextu fungování prvorepublikového tisku. Noviny, časopisy či brožury tudíž neprezentuje jako pouhé zprostředkovatele informací, nýbrž si všímá toho, jakou komunikační situaci tato média vytvářejí. Zaměřuje se na volbu žánrů, výrazových prostředků či novinářských strategií v situaci, kdy tisk podléhal silné dodatečné cenzuře. Především pasáže o cenzuře jsou velmi dobře propracované a je na nich vidět kvalitní práce s existující sekundární literaturou i vlastní uvažování autorky. Následný rozbor dobových žánrů novinového tisku a analyzovaných periodik i brožur oproti tomu působí dojmem spíše volně komentovaných seznamů, jejichž členění a důvod zvolené klasifikace není úplně srozumitelný. Zatímco profesně a odborně zaměřený časopis Sociální pracovníce a katolicky orientovaný deník Čech tvoří samostatné subkategorie („církevní periodika“ a „profesní periodika“), další časopisy (Eva, Přítomnost a Ženská rada) a deníky (Národní listy, Nová doba a Právo lidu) jsou zařazena do povšechné kategorie „ostatní periodika“.

Cíl předložené diplomové práce je v podstatě dvojitý: zaprvé identifikovat v komunistickém diskurzu různé diskurzivní typy, tedy v podstatě hlavní motivy či způsoby argumentace; a za druhé tematizovat změnu v postojích KSČ v otázce potratů v souvislosti se znovuzavedením zákazu potratů v Sovětském Svazu v polovině 30. let. V analýze jednotlivých diskurzivních typů považují za důležité podtrhnout autorčinu snahu překročit snadné a zdánlivě jednoznačné dělítko mezi komunistickým a

nekomunistickým tiskem. Namísto politické orientace tudíž Šefrna usiluje o určitou klasifikaci dobových promluv v debatě o potratech na základě jiných kritérií – použitých motivů a argumentací, tj. samotných obsahů těchto promluv. Výsledek tvoří konstatování, že v komunistickém tisku se v podstatě vyskytovala obdobná argumentace, jakou lze nalézt i v tisku z opačného názorového spektra (s. 45). I komunistický diskurz tak do určité míry formovaly představy o „přirozenosti“ genderových rolí. Zároveň ovšem Šefrna upozorňuje, že určité typy argumentace se objevovaly výhradně v komunisticky orientovaném tisku. Jinak řečeno, pouze komunistický tisk vytvářel prostor pro artikulaci takových promluv, které byly v dobovém diskurzu prakticky nevyslovitelné jako pojetí mateřství coby utrpení anebo radikální kritika genderových hierarchií v tehdejší společnosti. Takové tvrzení, které Šefrna přesvědčivě dokládá na vybraných pramenech a jejich pečlivé interpretaci, otevírá prostor pro další bádání v tématu.

Hlavní těžiště diplomové práce ovšem spočívá v chronologicky strukturované analýze diskurzu komunistického časopisu *Rozséváčka*. Zde jako zásadní zjištění Šefrna dokládá tezi o obratu v komunistickém postoji. Jestliže během 20. let KSČ stála jednoznačně na stanovisku legalizace potratů v polovině 30. let již česky psaný komunistický tisk s ohledem na proměnu rodinné politiky v Sovětském svazu hájil jejich kriminalizaci. Autorka diplomové práce tedy potvrzuje v existující historiografii načrtnuté teze (např. Stanislav Holubec, *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009, s. 88).

Celkově lze konstatovat, že předložená analýza je poměrně precizně formulovaná a má velice dobrou jazykovou úroveň. I z hlediska formálních požadavků práce jednoznačně splňuje na ní kladené nároky. Text je prost zbytečně dlouhých, složitých a komplikovaných souvětí i formulačních redundancí. Chyby či překlady jsou v práci zcela výjimečné. U poznámkového aparátu a citací snad lze vytknout pouze to, že pokud se odkaz z jedné a té samé publikace po sobě opakuje, je zvykem šetřit znaky a použít prostý výraz „tamtéž“. Také odkaz v poznámce pod čarou na pozdější poznámku, např. pozn. č. 35: „Více o Maximu Wassermannovi viz poznámka pod čarou č. 83“, nepředstavuje nejšťastnější řešení. Ale zdůrazňuji, že se jedná o zcela marginální výtky.

Na tomto místě bych však přesto chtěl zformulovat několik více či méně závažných připomínek, které by autorce mohli posloužit v případě, že by se tématem dále zabývala v případném doktorském studiu anebo tehdy, kdyby se rozhodla pro publikování výsledků v odborných časopisech.

Zatímco celkové hodnocení identifikovaných diskurzivních typů je poměrně originální a přínosné, přijde mi škoda, že Šefrna identifikované typy více nerozpracovala. Autorka zde předkládá spíše komentovaný seznam identifikovaných „diskurzivních typů“ (s. 46-53) než jemnou analýzu toho, jak se rozmanité podoby argumentace v dobovém komunistickém diskurzu navzájem posilovaly nebo si odporovaly. Rozpoznané diskurzivní typy člení do tří větších celků: a) diskurzivní typy založené na představě lidské přirozenosti; b) diskurzivní typy společenské prosperity; c) moralizující diskurzivní typy. Na základě nich tedy lze konstatovat, že i komunistická argumentace se v otázce potratů soustředila na tři základní roviny: význam genderových rolí, představa o společenském uspořádání a otázka lidské morálky. Otázkou ovšem je, zda při takovémto zobecňujícím převedení různorodé dobové argumentace na určité univerzální prvky společné všem promluvám o potratech v meziválečném Československu nedochází k přílišné redukci klíčových ideologických nuancí, které tvořily základní konfliktní linie mezi jednotlivými názorovými tábory. V tomto směru použití metody kritické diskurzivní analýzy působí poněkud mechanicky či šroubovaně a důležité nově zformulované poznatky zbytečně drobí.

Za významný přínos této části analýzy považuji konstatování, že komunistická argumentace za legalizaci potratů se značně opírala o dobovou eugeniku (s. 48). Takové zjištění dále podtrhuje analýza vybrané brožury Maxima Wassermanna (s. 114-119). Předložená diplomová práce tak inovativně vstupuje do jednoho z rozšířených trendů současné historiografie 1. poloviny 20. století, který se

zaměřuje na význam eugeniky jako vědy, expertízy, politického myšlení, základu rozmanitých populacionistických utopií, biopolitické státní rezóny apod. pro rozmanité společnosti formujících se evropských národních států. Zatímco v tuzemské historiografii v případě eugeniky dominuje zájem o diskuzi o sterilizaci (a kastraci) zločinců a realizaci programu eutanazie v období Protektorátu Čechy a Morava, Šefrna odkrývá eugeniku jako mnohem širší a sdílenější rámec i zcela protichůdných dobových politických ideologií.

Pro další bádání a zpracování tématu by proto bylo možné doporučit věnovat větší pozornost existující bohaté sekundární literatuře k rozmanitým kontextům, které v předložené diplomové práci jsou přítomny spíše v náznacích. Je přitom jasné, že samotné kontexty se nenabízejí samy, nýbrž představují určitou autorskou volbu a jsou výsledkem odlišných badatelských zájmů. S tímto vědomím předkládám jen několik nápadů na možnou kontextualizaci, která by podle mého soudu umožnila podtrhnout a prohloubit výsledky této diplomové práce. V první řadě se jedná o kontext komunistické ideologie. Jak požadavky na legalizaci potratů v Československu zapadaly do celkového rámce tehdejšího komunismu jako realizace modernistické společenské utopie, kde při státem zajištěné sociální rovnosti měly nastat vhodné podmínky také pro celkovou rovnost mužů a žen? Za druhé Šefrna opakovaně konstatuje, že velký význam v dobové komunistické argumentaci hrála otázka „přirozenosti“ genderových rolí. Při zapojení těchto zjištění do širšího kontextu dobového genderového řádu by následně lépe vystoupila ona specifická radikalita anebo naopak konformnost komunistického diskurzu a jednotlivých promluv. Z tohoto typu sekundární literatury lze arbitrárně zmínit například studii Jana Mareše a Víta Strobacha (Třída dělníků i žen? Proměny chápání genderových vztahů v českém dělnickém hnutí (1870-1941), in: Střed/Centre 4/2012, č. 2, s. 34-68), kteří věnují pozornost právě artikulacím genderového uspořádání v radikálním dělnickém hnutí těsně před první světovou válkou. Za třetí by inovativnost předložené analýzy zvýraznilo konstatování o existenci či absenci propojení různých argumentací za legalizaci či udržení kriminalizace potratů s vývojem v sousedních či jiných evropských státech. Situaci po první světové válce na jedné straně charakterizoval značný posun na poli sociálních politik směrem k modernímu sociálnímu státu, avšak ve stejném okamžiku byl pro poválečnou dobu typický rozmach národního státu na straně druhé. Rozvoj sociálních a rodinných politik, v jejichž rámci našla značné pole působnosti napříč celou Evropou (včetně SSSR) také eugenika, tudíž doprovázelo silné ideologické pnutí mezi nacionalismem a socialismem, hodnotovým konzervatismem a radikalismem apod. Za zmínku zde stojí do češtiny přeložená sociálně-historická syntéza britského historika Marka Mazowera, který vývoji sociálních i rodinných politik, rozmachu státních institucí, vzestupu vědy či expertízy, realizaci populacionistických vizí a eugenice v kontextu dobových ideologických pnutí věnoval samostatnou kapitolu (Temný kontinent: Evropa ve 20. století, Praha 2019, s. 103-132). Dále lze uvést také monografii autorské dvojice Jakub Rákosník a Radka Šustrová s názvem Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918-1989 (Praha 2016). Bohatá a velice podnětná literatura pak existuje především k vývoji v meziválečném Německu (knihy autorek jako Atina Grossmann či Annette Timm).

V diskuzi navrhuji věnovat prostor otázce výběru pramenů. Autorčina volba analyzovat z komunistického tisku zejména časopis Rozséváčka je zcela legitimní a logická. Přesto by mě zajímalo, proč do analýzy nezahrnula i jiná dobová komunistická periodika, včetně hlavního komunistického tisku, tedy Rudého práva. Vůbec omezení záběru pouze na česky psaný tisk by se mohlo stát předmětem další diskuzi – v tom smyslu, které tiskoviny by potenciálně nabízely svébytné kombinace identifikovaných diskurzivních typů. Dále by bylo možné debatovat nad tím, jestli nabízené tři ideálně-typické žánry prvorepublikového tisku (úvodník, komentář a soudnička), vystihují i autorkou analyzovaný tisk, který se – na rozdíl od deníků s vysokým nákladem výtisků – vyznačoval specifičností publika. Komunistická Rozséváčka anebo časopis Sociální pracovnice se nepochybně výrazným

způsobem lišily v tom, jaké poslání si redakce těchto rozdílných periodik vytyčily a jak je následně naplňovaly, a nakonec také jaké žánry na stránkách těchto tiskovin hrály centrální úlohu.

Přes výše uvedené podněty do diskuze i pro další bádání považuji práci za velice zdařilou, **doporučuji ji proto k obhajobě** a navrhuji ji ohodnotit stupněm **výborně (1)**.

Praha, 3. 6. 2021

Mgr. Pavel Baloun, Ph.D.